

ס. פאולא - ברזיל
כ"ו בשבט תשפ"ב

מי נהר

פנינים לפרשת משפטים תשפ"ב

אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית

אם בגפו יבוא בגפו יצא וגו' (כ"א ג')

כתב רש"י: אם בגפו יבא - שלא היה נשוי אשה וכו', בגפו יצא - מגיד שאם לא היה נשוי מתחילה אין רבו מוסר לו שפחה כנענית להוליד ממנה עבדים. וכן איתא בקידושין (כ').: ת"ר אם בגפו יבא בגפו יצא - בגופו נכנס בגופו יצא, רבי אליעזר בן יעקב אומר יחידי נכנס יחידי יצא וכו'. מאי יחידי יצא, אמר רב נחמן בר יצחק הכי קאמר יש לו אשה ובנים רבו מוסר לו שפחה כנענית, אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית.

ראיית הט"ז שגם באין לו אשה ובנים מותר למסור לו שפחה כנענית מדעתו

בדברי דוד להט"ז הקשה מקידושין (ס"ט.), דאיתא במשנה: רבי טרפון אומר יכולין ממזרין ליטרה, כיצד ממזר שנשא שפחה הולד עבד, שיחררו נמצא הבן בן חורין. ובגמ' שם מובא הא דאושפזיכניה דרבי שמלאי ממזר הוה, ואמר ליה אי אקדמתך טהרתניהו לבנך, ופירש"י: אי אקדמתך אטהרתך לבנך, אם הייתי מכירך קודם שנשאת אשה הייתי משיאך עצה לטהר בנך, עכ"ל. כלומר שהיה משיאו עצה שישא שפחה וכדברי רבי טרפון במשנה. ודנה הגמרא לומר דמנסיב ליה עצה ואמר ליה זיל גנוב ואיזדבן בעבד עברי. ולכאורה איך יכל רב שמלאי ליעצו כן לפני שנשא אשה, הרי אם אינו נשוי אשה אסור בשפחה.

וכתב הט"ז דעל כרחק מה שאמרו שאם אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו היינו בעל כרחו של העבד, אבל אם העבד רוצה מותר. וכתב עלה: **וזו ראייה שאין עליה תשובה.**

[ודברי הט"ז הללו הובאו בהגהות מהר"ב רנשבורג על הגליון בקדושין שם, וציין למשנה למלך (פ"ג מעבדים ה"ד) שכתב כן בשם הריטב"א. והיא שיטת הריטב"א (קידושין כ'). ד"ה תנו) שכתב: ופרישנא שאם אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית אבל הוא מותר בה, עיי"ש. וראה במל"מ מה שנשא ונתן בענין זה, ובסוף דבריו הקשה מתמורה (כ"ט. ולי). דמשמע דבליה ליה אשה ובנים איסורא נמי איכא. ובמגיה על המל"מ ציין ליד אליהו (לובלין, סי' צ"ח) שחלק על הט"ז והכריע לאסור מכח קושיא זו, עיי"ש].

יש לו אשה ואין לו בנים

אך יש לעיין בראייתו של הט"ז מתוך דברי עצמו בהמשך דבריו שם, דהעיר על דברי רש"י בחומש שנקט רק להא דבעי שיהא נשוי ואילו בגמרא מבואר שלא סגי בנשוי וצריך שיהיו לו גם בנים¹. וכתב לבאר דתליא במחלוקת התרגום אונקלוס ורבי אליעזר בן יעקב בגמרא,

¹ ראה במשנה למלך שם שכתב נמי לדייק מרש"י בחומש דדי באשה אף בלא בנים, אך כתב דמהגמרא משמע דצריך נמי בנים ושכן פסקו כל הפוסקים, והניח דברי רש"י בצ"ע. אך עיי"ש ברדב"ז דמלשון ראב"י אם יחידי נכנס יחידי יצא משמע דאם לא נכנס יחידי אלא שיש לו אשה או בנים רבו מוסר לו שפ"כ, ולפי"ז הא דאמר רב נחמן בר יצחק יש לו אשה ובנים רבו מוסר לו שפ"כ לאו דוקא, אלא אשה או בנים קאמר. וכן העיר הרש"י (בגמרא שם ד"ה יש) על דברי המשנה למלך שם וכתב שאינו רואה שום משמעות בגמ' שצריך שתיהם

עיי"ש. ורש"י נקט כהתרגום דאם יש לו אשה אף בלא בנים רבו מוסר לו שפחה כנענית, וראב"י בגמרא ס"ל דבעינן נמי בנים. ולפ"ז נדחית הראיה מר' שמלאי, ד"ל דכוונת רב שמלאי שאם היה מקדים לפני שנולדו לו בנים היה מיעץ לו להמכר בעבד עברי, אבל אה"נ דהיינו אחר שנשא אשה ולכן היה מותר בשפחה כנענית, (וכשיטת התרגום ורש"י בחומש).

וכן מפורש בתוס' הרא"ש ביישוב קושיא זו שהקשה הט"ז, שכתב (קידושין כ'). וז"ל: יש לו אשה ובנים רבו מוסר לו שפחה כנענית וכו', כלומר אשה או בנים דאז אינו יחיד², וכן מוכח קצת לקמן בסוף האומר בההיא דקדמתיך טהרתינהו לבנך, עכ"ל. והוכחתו משם היא מהך גופא דעל כרחך כוונת ר' שמלאי היתה שאם היה מקדים לפני שנולדו הבנים - אחר שנשא אשה - היה מיעצו להמכר כעבד ולישא שפחה, דכיון שהיתה לו אשה היה די בזה להתירו בשפחה.

אלא שבדברי רש"י עצמו (בקידושין שם) מוכח דלא כיישוב זה שכתב הרא"ש, דפירש שאם הייתי מכירך **קודם שנשאת אשה** וכו', ומפורש דהיה מותר בשפחה אף קודם שנשא אשה, וממילא אתי שפיר ראיית הט"ז לפי דברי רש"י בקידושין³.

ובאמת דרש"י אזיל בזה לשיטתו, דהט"ז שם דייק מדברי רש"י (בדף כ'). שכתב: רבו מוסר לו - על כרחו, (וכן מדויק מדבריו בתמורה ל'. ד"ה יש), ומבואר דס"ל שבלא אשה ובנים רק אינו מוסר לו בעל כרחו, אבל מדעתו של העבד מותר הוא בשפחה. ואתי שפיר מה שפירש בדף ס"ט שהיה מיעצו קודם שנשא אשה.

אך הנה יעויין במאירי שם שדעתו דכשאינו לו אשה ובנים אסור הוא בשפחה כנענית לגמרי, ועוד נראה בפשטות מדבריו שם דס"ל שצריך שיהיו לו גם אשה וגם בנים, וא"כ לפי שיטתו צ"ע קושיית הט"ז מהא דרב שמלאי, איך היה משיאו עצה להמכר כעבד ולשאת שפחה כנענית⁴.

די"ל דאז או קתני, וכתב דכן משמע לישנא ד'יחיד', [ועיי"ש שהביא סמך לזה מיבמות (ס"א). דכהן הדיוט לא ישא איילונית אא"כ יש לו אשה ובנים, וביאר התוס' יו"ט (שם פ"ו מ"ה) עפ"ד הרמב"ם (פט"ו מהל' אישות ה"ז) שהכוונה לאשה או בנים. ונראה להביא מקור נוסף מסוטה (כ"ו). דזקנה ועקרה שותה מי סוטה רק אם היה לבעלה אשה ובנים מלבד אשתו העקרה, וברמב"ם הל' סוטה פ"ב ה"י מפורש דדי באשה או בנים, ועיי"ש בכס"מ].

² וכ"כ הרדב"ז והרש"ש הנ"ל דמלשון דרשת ראב"י אם יחיד נכנס יחידי יצא משמע דדי בא' מהם. אבל ראה אה"י כן שכתב דרבו מוסר לו שפ"כ רק אם יש לו גם אשה וגם בנים מפני שלולי זה עדיין נקרא בגפו.

והנה בערוך השולחן העתיד (הל' יובל סי' מ"ד אות ט') כתב דמרש"י בתמורה (ל'). שכתב דגזוה"כ הוא דכתיב ואם בעל אשה הוא וגוי וכתב בתריה אם אדוניו יתן לו אשה, משמע דבאשה לבד תלוי, ולפ"ז צ"ל הא דנקיט בנים מפני דהכי אורחא דמילתא שכשיש לו אשה מסתמא יש לו בנים, אבל אינם מעבדים. ועיי"ש שכתב שכן משמע מהגמרא בקדושין ומהמכילתא. אך שוב כתב (באות י') דאפשר דדעת הרמב"ם דבעינן דוקא אשה ובנים. והנה מה שדייק מדברי רש"י בתמורה אתי שפיר עם משי"כ הט"ז שכן דעת רש"י בחומש כאן, (אלא דהט"ז הבין דרש"י כתב כן אליבא דהתרגום דפליג בזה על ראב"י, אמנם מדברי הערוך השולחן עולה שכן ס"ל נמי לרש"י בפירושו לשי"ס, ועל כרחך דלדעת רש"י גם אליבא דהגמרא כן הוא, ולא פליג ראב"י בזה).

³ אם לא שנדחוק דכוונתו שהיה נותן לו עצה לשאת אשה ולא לבוא עליה, (דנראה שאין איסור למזור לקדש אשה מה"ת, ראה אג"מ אה"ע ח"ד ר"ס פ"ז דהאיסור לקדש בחיבי לאוין הוא אך מדרבנן ומדאורייתא אין האיסור אלא בביאה. אי נמי שהיה מיעצו לישא אשה המותרת לו בלא שיבוא עליה), ומשום הכי נקט רש"י 'קודם שנשאת אשה' דאז היה מיעצו לשאת אשה - באופן שלא יוליד ממנה - רק כדי שיהיה מותר בשפ"כ. ולפ"ז גם דעת רש"י דההיתר דשפ"כ הוא דוקא אחר שהיה נשוי, (ואתי שפיר לפי מה שנתבאר דמוכח בדעת רש"י דדי באשה ואין צריך בנים).

⁴ ראה בפורת יוסף קידושין (כ'). ד"ה יש לו) שדייק מהתוס' בב"ב (י"ג. ד"ה כופין) שאם אין לו אשה ובנים אסור הוא בשפחה לגמרי. וכ"כ בעינים למשפט (ב"ב שם) דמהתוס' מוכח שלמ"ד אין רבו מוסר לו שפ"כ

דברי הראשונים בביאור הטעם שבאין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה

יתכן לומר ביישוב קושיית הט"ז, דהנה האוה"ח (פס' ד') כתב טעם להלכה זו דבאין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפ"כ, דאם הוא פנוי מעולם לא ירצה לצאת מעבדותו לצד אהבת אשתו ובניו, ורק אם הוא נשוי בזה יקל בעיניו לצאת כיון שיש לו אשה ישראלית בת חורין. וטעם זה כבר איתא בראשונים, בדעת זקנים מבעלי התוספות כתב: והטעם הוא שכשהוא נשוי ישראלית אינו נמשך אחר השפחה, אבל כשאינו נשוי יהיה נמשך אחריה. וכ"כ בפ"י הטור הארוך: והטעם שאין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה, ואם תהיה הראשונה כנענית לעולם יהיה נגרר אחריה ולא יצא לחירות וכו'. וז"ל החזקוני: דאיכא למיחש שמא יהיה אדוק בשפחה כנענית ואתי למימר אהבתי את אדוני ואת אשתי השפחה ויעבוד עד היובל וכו'. ובפ"י רבינו עובדיה ברטנורא כתב: שהואיל והאשה וילדיה תהיה לאדוניה יקשה בעיניו מאד להניח כחו וראשית אונן שם בבית אדוניו, ולכך אם לא היה נשוי אשה מתחילה אין יכול רבו למסור לו שפחה כנענית. וכן כתב האלשיך, עיי"ש.

ובתוס' השלם עה"ת (כ"א ג' אות א' ובאות י"ב) איתא נמי דאם אינו נשוי חששה תורה שלא ירצה להוציאה ויהיה נרצע, והתורה אמרה כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים⁵. ומבואר בדבריהם דהטעם שהקפידה תורה שהעבד יצא לחירות הוא משום 'כי עבדי הם'.

איכא נמי איסורא, ומוכח נמי דבעינן שניהם דוקא - אשה ובנים. ובתועפות ראם על היראים סי' ל"ה אות ח' (סי' ל"ד סק"ח) דייק מהתוס' בחגיגה (ב' : ד"ה לישא) שצריך גם בנים, וגם דאסורה עליו. וכן היא שיטת הסמ"ג (מ"ע פ"ג) שכתב: ואף מכוהו בי"ד אסור בשפחה כנענית עד שתהיה לו אשה ישראלית ובנים, אבל אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפ"כ שנאמר אם בגפו יבא בגפו יצא, כך דרשו רבותינו על פי הקבלה, עכ"ל. הרי דס"ל דבלא אשה ובנים אסור בשפחה, וגם ס"ל דבעינן גם אשה וגם בנים. והנה בדעת הרמב"ם אם ס"ל דבאין לו אשה ובנים אסור בשפחה או שרק בעל כרחו אין רבו מוסר לו, יעוי' מל"מ שנסתפק בזה, דבתחילת דברי הרמב"ם משמע שאסורה עליו, ואילו בסיום דבריו משמע רק שאינו יכול לכפו אבל ההיתר במקומו עומד. אך בפיה"מ בתמורה פ"ו כתב שאסורה היא לו. ובשביתת יו"ט (לשונוה הרמב"ם עמ' ק"ט) כתב שגם מדברי הרמב"ם פ"ד מהל' איסורי מזבח ה"י משמע דבאין לו אשה ובנים השפחה אסורה, וכתב עפ"ז דתחילת לשון הרמב"ם עיקר וסיום דבריו כתב כלשון הש"ס, (וראה עוד בשו"ת יד אליהו לובלין סי' צ"ח). ובערוך השולחן העתיד (זרעים מ"ד י') דייק מלשון הרמב"ם שצריך שיהיו לו גם אשה וגם בנים, וביאר דזהו מש"כ הרמב"ם 'ודבר זה קבלה הוא', היינו שצריך גם בנים. וקשה כנ"ל איך יפרשו התוס', הסמ"ג והרמב"ם הסוגיא דרבי שמלאי.

⁵ וכ"ה במושב זקנים. וכ"כ המהר"ל בגור אריה (פסוק ד'): דודאי מסתבר הוא שאם יש לו ישראלית לא יאמר לו בסוף שש שנים 'אהבתי את אשתי' הכנענית, דבשביל אהבת אשתו הישראלית יצא, אבל אם אין לו ישראלית, בודאי בשביל אהבת אשתו לא יצא, לכך אסור לו ליתן לו שפחה. ובכלי יקר (פסוק ד'): י"א הטעם לפי שאם אינו נשוי יש לחוש שמא יאמר אהבתי את אשתי השפחה, אבל אם הוא נשוי כבר ישראלית אין לחוש כל כך.

והנה בים של שלמה (קידושין פ"א אות כ"ב) כתב: ומסתפקין אם מסר לו רבו שפחה כנענית ואחר כך מתה אשתו, אי שרי או לאו, ומסתברא דשרי הואיל ובהיתר נשאת, עכ"ל. וראה הגהות רעק"א על הרמב"ם (פ"ג מעבדים ה"ד) שהביא מהאור החיים כאן דלא הקפיד הכתוב אלא על שעת ביאה לרשות אדון, ואם נתאלמן רבו מוסר לו שפ"כ. אמנם לפי טעם הראשונים הנ"ל יש לדון דסו"ס כיון שמתה אשתו שוב יש לחשוש שלא ירצה לצאת אחר שש שנים. אכן לפ"ד הטור הנ"ל שכתב: והטעם שאין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה, ואם תהיה הראשונה כנענית לעולם יהיה נגרר אחריה ולא יצא לחירות וכו'. נראה לפי דבריו דכל שכבר היה נשוי תחילה אשה ישראלית שוב אין השפחה אשתו הראשונה ולא יהיה נגרר אחריה, (ועל כרחך צ"ל כן בדעת האוה"ח עצמו שנקט נמי לטעם הנ"ל דבאין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו מחשש שלא ירצה לצאת, ואעפ"כ נקט דאם נתאלמן רבו מוסר לו. אלא דאכתי יל"ע לפ"ז למה תליא בשעת ביאה לרשות אדון ולא די אם היה נשוי בעבר לישראלית). ועי"ע קרבן חגיגה סי' נ', ובמשנה למלך נמי נסתפק בזה, עיי"ש. ובאור שמח הוכיח מל' הרמב"ם דאם מתה אין רבו מוסר לו שפחה. ועיי' ישועות דוד ח"ד סי' נ"ב.

ממזר אינו בכלל 'כי לי בני ישראל עבדים'

והנה בשו"ת בית יצחק (אהע"ז ח"ב סי' קכ"א אות ט') מצינו דבר חידוש - דממזר לא הוי בכלל 'כי עבדי הם', וכתב דברור שמותר לו למכור עצמו לעבד, דמאחר שנוצר באיסור ואסור בקהל איך יתכן שיהיה עבד ה', ועוד דכתיב 'עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים' ובמצרים היו ישראל גדורים בעריות ולא היה ממזרים בתוכם, ואף דבודאי ממזר מוזהר בכל התורה כולה מכל מקום באיסור זה שהוא אזהרה רק על עבדי ה', ממזר ליתא באיסור זה, עיי"ש⁶.

לפי"ז יש ליישב קושיית הט"ז גם לדעת המאירי, דאף הוא כתב (בדף כ'). כטעם הראשונים הנ"ל דהטעם שדוקא כשיש לו אשה ובנים מוסר לו שפחה כנענית הוא משום שאין לחוש בו להשתקע עם זו'. ולפי"ז באין לו אשה ובנים אסור הוא בשפחה מחשש שמא ישאר בעבדותו 'ועבדי הם - ולא עבדים לעבדים', ומ"מ שפיר אמר רב שמלאי אי אקדמתך טהרתינהו לבנך, דגבי הממזר הא כתב הבית יצחק דאינו מוזהר שלא להיות עבד ואכן היה מותר בשפ"כ אף אם לא היה לו אשה ובנים, דלא שייך ביה הך טעמא.

עבד ממזר אין בו דין רציעה

ונראה דלפי"ד הבית יצחק הנ"ל ה"ה דבממזר לא יהיה דין רציעה, שהרי כל הטעם הוא משום אוזן ששמעה בהר סיני כי לי בני ישראל עבדים וכו' וממזר הרי אינו בכלל זה.

והנה בשער המלך (פ"ג עבדים סוף ה"ג) הקשה על התוס' (י"ד : ד"ה ולא) שהקשו למאי צריך קרא דמוכר עצמו אין נרצע תיפוק ליה דלא מצי למימר 'אהבתי את אשתי' דהא אין רבו מוסר לו שפ"כ, ולמה לא תירצו דבעינן קרא בעבד ממזר שבלא"ה מותר בשפחה ושפיר משכחת לה שיש לו שפ"כ ומצי למימר 'אהבתי את אשתי', והניח בצ"ע (ועיי"ע חידושי חמדת שלמה שם). ולפי הנ"ל מתורץ שפיר דלכך לא תירצו התוס' כן, כי אין בממזר דין רציעה כלל דלא שייך ביה כי לי בני ישראל עבדים וכו'.

ובמקנה שם כתב לתרץ עד"ז מטעם אחר : אפשר לומר דס"ל להתוספות דכיון דממזר מותר בשפחה אף לאחר שיצא לחירות לא שייך ביה לומר 'אהבתי את אשתי', ולפי"ז אפילו במכרוהו בי"ד אינו נרצע אם הוא ממזר, עכ"ל. ומבואר דממזר אינו נרצע כי לא שייך גביה טעם הרציעה מחמת אומרו 'אהבתי את אשתי', שהרי הוא מותר בה. וכ"כ מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א (בביאורו קנין פירות עמ"ס עבדים אות כ"ד) : אולי י"ל דממזר אין נרצע כלל דהא בעי למימר אהבתי את אשתי וגו' לכן לא אצא חפשי, דהיינו כשיצא חפשי יהא אסור באשתו השפחה, אבל ממזר דבלא"ה מותר בה גם אח"כ אי"כ אין אשתו טעם שלא אצא חפשי - שהרי יכול להחזיקה גם אח"כ אם רבו נותן לו רשות, ואם אין רבו מסכים גם בעודו עבד יכול ליטלה ממנו⁷.

⁶ וכתב ליישב בזה דברי רש"י בסוגיא דקידושין הנ"ל דקאמר רבי שמלאי אי אקדמתך טהרתינהו לבנך ודנה הגמרא לומר שעצתו היתה שיגנוב וימכר בעבד עברי ורבו היה מוסר לו שפחה כנענית, והגמ' מקשה שם על כך דבזמנם לא נהג דיני עבד עברי עיי"ש. וברש"י (ד"ה מאי) כתב והוא הדין נמי מצי לאקשווי מי שרי לאנסובי עצה למיגנב, אלא מקשיא אחרת סלקיה דאי הוה מקשי ליה הא הוה מצי ליה לשנויי אלא דאמר ליה מכור עצמך לעבד עברי וכרבי אליעזר דאמר בפרק קמא (י"ד :) זה וזה רבו מוסר לו שפחה כנענית. והקשה הבית יצחק הרי אסור למכור את עצמו רק אין מה יאכל כמבואר בתו"כ, ואיך היה מיעצו לעבור איסור במכירת עצמו, ועל זה כתב ליישב דבממזר לא נאמר איסור זה, עיי"ש.

⁷ ועיי"ש שכתב : ואין לומר דממזר אין נמכר כלל לעבד עברי כמו גר דלא מקרי ושב אל משפחתו במשפחה פסולה, דבהדיא מוכח בקידושין ס"ט. דממזר נמכר, עכ"ל. ויצויין דבשו"ת הרד"ד או"ח סי' נ"ז אכן כתב דממזר אינו נמכר בע"ע כיון שאין לו מוחזק שבמשפחתו, ועיי"ש מה שיישב הראיה מהא דר' שמלאי (בדף ס"ט). ולעני"ד יתכן לומר בזה עפ"מ"ש במכילתא ר"פ משפטים דלדעת ר' ישמעאל ור' אלעזר גר נמכר בעבד

טעם נוסף שלא שייך גבי ממזר הטעם שירצה להשאר עם השפחה

ביאור נוסף בדרך זה - מדוע לא שייך גבי ממזר טעם האיסור למסור לו שפחה בשאין לו אשה ובנים מחשש שיהיה דבוק בה ולא ירצה לצאת מחמת 'אהבתי את אשתי', איתא בספר כסף נבחר (משנת תע"ב, בפרשתנו), דהקשה כקושיית הט"ז הנ"ל ותירץ: ונראה דטעמא דאסור רחמנא כשאין לו אשה למסור לו שפחה כנענית היינו משום דאיכא למיחש פן לא ירצה לפרוש ממנה ולא ירצה לדבק בישראלית, משא"כ בממזר דליכא למיחש להא דאיהו אסור לישא ישראלית, ליכא למיחש להך חששא שימאס בישראלית, עכ"ל⁸.

טעם נוסף ע"פ שיטת הפוסקים שממזר אינו מצווה בפריה ורביה

עוד י"ל עד"ז באופן אחר, דהנה הלבוש האורה והבאר בשדה כתבו שהטעם דכשאין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפ"כ הוא כדי שלא יתבטל מפו"ר, עיי"ש. והכלי יקר (פסוק ד') כתב: ואולי יש עוד דברים בגו מחמת ביטול פו"ר, כי אם הוא נשוי הרי הוא מקיים מצוה זו עם הישראלית ולא חששה התורה למה שיהיה לו עסק גם עם השפחה, אבל אם אינו נשוי יתבטל ממצות פו"ר ויכלה זרעו עם השפחה הפסולה, עכ"ל. ועיי"ע במושב זקנים (בטעם השלישי) שכתב: דהיינו טעמא שאם לא היה נשוי אין ראוי למסור לו משום דעדיין לא קיים פריה ורביה אבל אם יש לו כבר קיים ולהכי מוסר לו, עכ"ל. וכטעם זה משמע בתוס' חגיגה (ב'): ד"ה לישא) שהקשו ולמכור עצמו כדי שישא שפחה כנענית, ותירצו דמאחר דלא קיים פריה ורביה ביהדות לא נסבינן ליה כנענית לצד חירות שבו, ודכוותיה מצינו בפ"ק דקידושין כ' אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפ"כ, עכ"ל⁹.

והנה כתב המנחת חינוך (מצוה א' אות כ"ב): ופסולי קהל כגון ממזר אם חייב בפריה ורביה, עיין פרי מגדים או"ח סי' ר"מ ס"ק א' נסתפק בזה בדין פסולי קהל. ולכאורה כיון דממזר חייב בכל המצוות וכו' אי"כ ודאי חייב. ובש"ך יו"ד סי' רפ"א סק"ח נראה דממזר אינו חייב בכל המצוות, ועיין נודע ביהודה מהדורא תנינא יו"ד סי' קפ"ב ומהרי"ט אלגאזי בכורות (פ"ח אות ס"ה) השיגו על זה מכמה דוכתי דממזר ודאי חייב בכל המצוות, אי"כ לכאורה חייב ג"כ בפריה ורביה. אך מ"מ צ"ע, כיון דמרבה פסולים בישראל היאך תצווהו תורתנו הקדושה שדרכיה דרכי נועם להוליד בנים ממזרים, ואם יהיו לו בנים משפחה לא יקיים כי אין הולד שלו, אי"כ צריך ליקח אשה חוץ משפחה, ולא יטהרו הבנים בשום ענין, ואיך שייך

עברי עיי"ש. ואף דהכס"מ (פ"א מהל' עבדים ה"ב) הביא דהסמ"ג כתב דתנאי דהמכילתא לא פליגי על המבואר בש"ס דילן דאין נמכר בע"ע, ומה שאמרו שגר נמכר בע"ע היינו בגר הבא על בת ישראל דבנו נמכר בע"ע דקרינן ביה ושב אל שפחתו דמשפחת אמו היא לו משפחה, וכ"כ שם בהגהות מיימוניות. [ועי' מנ"ח שהקשה הא לפי"ז הבן אינו גר, ובקדושת יו"ט (אלגאזי) סו"ס ס"ב כי דט"ס נפל בסמ"ג וצ"ל דמייירי בגוי הבא על בת ישראל, עיי"ש]. אך הנה הנצי"ב במרומי שדה בב"מ (ע"א). הקשה ע"ד הסמ"ג דהא כתיב נמי 'אחוזת אבותיו' ולא די במשפחת אב. וביאר דאכן תנאי דהמכילתא פליגי בזה אש"ס דילן, ותלה זאת במח' דסנהדרין (מ"ה): אם בעינן קרא כדכתיב, עיי"ש. נמצא לפי"ז דאיכא למ"ד דלא בעינן ושב אל משפחתו וגר נמכר בע"ע, ומעתה י"ל דלמאי דקס"ד בדף ס"ט. דר' שמלאי יעץ לו לממזר להימכר בע"ע היינו דס"ל כהנך שיטות דלא בעינן ושב אל משפחתו, אבל למאי דק"ל דאין גר נמכר בע"ע דבעינן ושב אל משפחתו הי"ל דממזר אינו נמכר כלל בע"ע, דאין לו משפחת אב.

⁸ ומה שלא נקט בפשטות דהטעם שהקפידה התורה שמא יישאר בעבדותו הוא משום שאין התורה רוצה שאיש מישראל יהיה נשוי לשפחה - אבל ממזר דבלא"ה מותר בשפ"כ לא שייך גביה טעם זה - היינו משום דהגמרא בקידושין שם קאי לפי ההוא אמינא דגם ממזר לכתחילה אסור בשפחה כנענית, (ולכן הוצרכה הגמרא לומר דרבי שמלאי יעצו להמכר בעבד עברי כדי שיהיה מותר בשפחה), ורק במסקנת הסוגיא ממזר מותר לכתחילה בשפחה כנענית, עיי"ש.

⁹ נראה לפי טעם זה דבנידון הים של שלמה ורעק"א (הנ"ל בהערה) גבי מתה אשתו הישראלית של העבד אם מותר בשפ"כ, דלכאורה יהיה תלוי אם כבר קיים העבד פו"ר עם הישראלית, (דכל זמן שאשתו הישראלית קיימת עדיין בידו לקיים עמה מצות פו"ר, אבל במתה יתכן שתלוי הדבר דוקא בשכבר קיים המצוה).

לומר שמצווה בפריה ורביה, עכ"ל המנ"ח. הרי שדעתו נוטה דאין ממזר חייב כלל במצות פו"ר. וראה לבעל השמן רוקח בספרו שערי דעה (יו"ד סי' רפ"א) שכתב דאין ממזר חייב בפו"ר, וכ"כ בפני משה על אבן העזר (קארעץ שנת תקע"ח, סי' א' במראה הפנים סק"ב)¹⁰.

ולפי"ז שפיר מיושב סוגיא דרבי שמלאי, דגבי ממזר י"ל דלא הקפידה תורה דירצה להשאר עם השפחה, דהא טעם הדבר שהקפידה התורה על כך הוא משום שיתבטל ע"י זה מפו"ר, וממזר הלא אינו מצווה בפו"ר.

שוב ראיתי בעיון יעקב (לבעל השבות יעקב, בקדושין ס"ט.) שכתב כדברינו אלו ביישוב קושיית הט"ז, וז"ל: נראה דלק"מ דודאי צריכין אנו ליתן טעם דהא הסברא הוא להיפך, אלא נ"ל מטעם דאם לא היה לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית כדי שלא יבטל ממצות פריה ורביה עם אשה כשרה ויאמר 'אהבתי את אשתי ואת בני' כי בהפקרא ניחא ליה, משא"כ בהיה לו אשה ובנים מותר למסור לו שפחה כנענית כדי שיוליד ג"כ עבדים לאדוניו. וכל זה בישראל כשר, אבל בממזר שאסור לבוא בקהל כדי שלא ירבו ממזרים המצוה להיפך והוא ברור, עכ"ל.

¹⁰ ועיי' שם הביא ראייה לזה מגוף הסוגיא דרבי שמלאי, דאם ממזר חייב בפו"ר איך היה נותן לו עצה לשאת שפחה כדי לטהר זרעו, הרי באופן כזה אינו מקיים פו"ר. וכ"כ להוכיח בעל ההפלא"ה בנתיבות לשבת (אהע"ז ס"א ס"ו). אולם עיי' בשאילת יעב"ץ (ח"ב סו"ס צ"ז) שנקט דממזר שפיר חייב בפו"ר, ובשד"ח חלק דברי חכמים סי' נ"ט שהוכיח מכמה מקומות דממזר חייב בפו"ר, עיי"ש. ועיי"ע שו"ת שאילת יעקב ח"א סי' מ"א.

אם דרשינן טעמא דקרא בהא דעבד מותר בשפחה רק כשיש לו אשה ובנים

הארכנו ביישוב קושיית ה"ט"ז איך אמר רבי שמלאי (בקידושין ס"ט). לאושפזיכניה שהיה ממזר יאי אקדמתך טהרתינהו לבנך' (ופירש"י: אם הייתי מכירך קודם שנשאת אשה הייתי משיאך עצה לטהר בנך וכו' שהיה אומר לו ליקח שפחה), הרי כל שאין לעבד אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית.

[וה"ט"ז הוכיח מזה דעל כרחך הכוונה שאין רבו כופהו אבל מדעתו יכול למסור לו, וכשיטת הריטב"א. ובתוס' הרא"ש יישב דהכוונה אילו הקדימו לפני שנולדו לו בנים, אבל אה"נ דדוקא אחר שהיה נושא אשה היה מותר בשפ"כ, וס"ל דדי באשה ואין צריך בנים. והקשינו לדעת המאירי ודעימיה - דס"ל דבאין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כלל וגם ס"ל דבעינן אשה וגם בנים - מאי איכא למימר].

ותירצנו ע"פ הטעם המבואר בראשונים - בהא דאם אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפ"כ - דהוא מחשש שיימשך אחריה ולא ירצה לצאת לחופשי, ובממזר אין שייך טעם זה כי אינו בכלל 'עבדי הים' כמש"כ הבית יצחק. [ובספר כסף נבחר ביאר עד"ז באופן אחר - דלא שייך גבי ממזר טעם זה - דמאחר שאסור בישראלית לא הקפידה התורה שיישאר עם השפחה].

ומצאתי להיעב"ץ בהגהותיו לקדושין (ס"ט).¹¹ שכתב: גמרא טהרתינהו לבנך. צריך לומר דס"ל כתנא קמא דראב"י דלא דריש 'בגפו' - יחידי. איברא לפי מה שכתבתי לעיל כי אי בטעמא דראב"י (זה לשונו שם: נראה בטעמו של דבר שאם יש לו אשה ובנים כשרים תמנע ותרחק ממנו אהבת השפחה וילדיה, משא"כ באין לו - אז קרוב הדבר שיימשך אחר השפחה ובניה אחר שאין לו שאר, וירצה להשאר עבד עולם מה שריחקה התורה) לא שנא יש לו אשה ובנים לא שנא אין לו, הכל שוה אצל ממזר, לעולם ניחא ליה בשפחה כדי לטהר זרעו, וחשה תורה לתקנתו. **אלא דלא ניחא למאן דלא דריש טעמא דקרא**, עכ"ל.

הרי שהיעב"ץ הלך נמי בדרך זו - דעל פי הטעם הנ"ל דדוקא אם יש לו אשה ובנים לא יימשך אחריה - יש לחלק דממזר שרי בשפחה אף בשאין לו אשה ובנים, [אמנם היעב"ץ נקט באופן אחר, דשאני ממזר דגם בשיש לו אשה ובנים ירצה להשאר עבד בשביל לטהר זרעו]. אלא ששוב דחה דלמאן דלא דריש טעמא דקרא אין מקום לומר כן, דהדין לא ישתנה מחמת הטעם.¹²

היכא דהטעם מפורש בתורה דרשינן טעמא דקרא

קושיית היעב"ץ - מהא דלא דרשינן טעמא דקרא - יש ליישב בדרך חידוד לפי מה שמבואר בגמרא (סנהדרין כ"א. ועוד) דהיכא שהטעם מפורש בתורה דרשינן טעמא דקרא לכו"ע.¹³

והנה האור החיים הקדוש ביאר כוונת הכתוב 'אם אדוניו יתן לו אשה וגו' האשה וילדיה תהיה לאדוניה וגו', דבא לתת טעם למה שמבואר בפסוק הקודם דאם אינו נשוי אין רבו מוסר לו שפחה כנענית, וז"ל: ואמר הטעם הוא אם אדוניו יתן לו אשה שהיא שפחה כנענית כמובן מהענין, המשפט הוא שהאשה וילדיה תהיה לאדוניה והוא העבד יצא בגפו, פירוש

¹¹ הגהות אלו נדפסו לראשונה בספר הזכרון פחד יצחק, ובמהדורות הש"ס החדשות נכנסו במקומם.

¹² ויש להעיר עוד לפמשי"כ בשו"ת חתם סופר (אהע"ז ח"א סי' י"ז) דאפילו מאן דדריש טעמא דקרא היינו טעם המקובל לחז"ל אבל טעם שהמציאו חכמים אחר התלמוד אין לבנות עליו.

¹³ ראה בשו"ת חתם סופר (ח"ו סי' כ"ו): דק"ל נהי דאין דרשינן טעמא דקרא מ"מ היכי שהטעם מפורש בקרא אזלינן בתריה, עיין סנהדרין כ"א ע"א, עכ"ל. ועי' אבני מילואים סי' ט"ז סק"א, וחות יאיר סי' קפ"ט.

בלא אשה כל עיקר, ולהיות כן אם יתן לו רבו אשה והוא פנוי מעולם לא ירצה לצאת מעבדות וכו'. וכפי זה פסוק אם אדוניו וגו' נתכוין ה' לומר בסדר הדברים **לתת טעם** במתק לשון למה שינה הדין.

ובד"ז הלך האלשיך בביאור סדר המקראות: אמר עמוד והתבונן **טוב טעמי**, והוא כי לאשר יש לו אשה ובנים רבו מוסר לו שפחה, שהוא שע"י כן הוא ספק אם יאמר העבד אהבתי את אשתי ואת בני הכנענים, כי לא יבצר קשר אהבה באשתו ראשונה. וזהו ואם אמר יאמר וכו', אך מי שאין לו אשה ישראלית ובנים תדבק נפשו בכנענית וקרוב לודאי שיאמר אהבתי את אשתי וכו', וזהו אומרו ואם אמור וכו' נמשך אל הקודם, לומר ע"י היות לו אשה כבר הוא ספק אם אמור וכו'. כלומר ועל כן היטבתי אשר אמרתי אם בגפו יבא בגפו יצא בל תדבק נפשו בכנענית, עכ"ל.

ובזה מיושב היטב, דמאחר שכאן פירשה התורה הטעם דכשאין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית, וממילא בכהאי גוונא דרשינן טעמא דקרא¹⁴, ושפיר י"ל דגבי ממזר דלא שייך הך טעמא אכן רבו מוסר לו שפחה כנענית אף באין לו אשה ובנים.

[הנה לפי טעם זה - שהקפידה התורה שלא ימשך אחר השפחה וירצה להישאר בעבדותו - הרי שגם מדעתו של העבד יהיה אסור בשפחה, ודלא כהריטב"א דמדעת העבד מותר ליתן לו שפחה¹⁵. והמאירי שכתב לטעם דבאין לו אשה ובנים יש חשש שישתקע עמה, אכן ס"ל דאיכא נמי איסורא ודלא כהריטב"א, ואתי שפיר לשיטתו.]

וראה ברדב"ז (פ"ג מעבדים ה"ד) שדן אם בעי אשה ובנים או די בא' מהם, וכתב: ומטעמא דקרא נמי הכי דכיון שיש לו אשה או בנים לא יהיה נגרר אחר השפחה ויצא בסוף שש, אבל לא יהיה לו אשה ולא בנים יהיה נגרר אחר השפחה ויאמר אהבתי את אדוני ואת אשתי ואת בני ויעבוד עד עולמו של יובל, עכ"ל. הרי שנסייג בטעמא דקרא הנ"ל כדי לקבוע הלכה. ולמה שנתבאר מובן דכאן שהטעם מבואר בקרא שפיר דרשינן טעמא דקרא¹⁶].

הטעם דחיישינן לביטול פו"ר דהעבד - מפורש נמי בקרא

הבאנו לעיל דברי המפרשים שכתבו טעם נוסף - בהא דאם אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית - שהוא כדי שלא יתבטל מפריה ורביה, שהרי אינו מקיים המצוה בבנים

¹⁴ והנה בקרבן חגיגה סי' נ' חקר בדין אם כשנמכר לעבד היה פנוי בלא אשה ישראלית ואח"כ ברשות האדון נשא, אי אחר זה יכול ליתן לו אדוניו שפחה או לא כיון שנכנס בגפו יצא בגפו, (ועי' רע"א בגליונו על הרמב"ם פ"ג מעבדים מה שהביא מהאור החיים ע"ז, ועי' שם באו"ש ובמהרי"ל דיסקין עה"ת ריש פרשת משפטים). וכתב די"ל שהטעם כדי שלא יטמע במשפחה כנענית ולפי"ז כיון שעתה יש לו אשה אזיל ליה האי טעמא. ועיי"ש עוד בסי' נ"א שכתב: ופשיט לן דיכול, כיון שיש לו אשה אינו נטמע בשפחה. ובגליוני הש"ס קידושין כ'. הביא דבריו וכתב שהוא דורש טעמא דקרא, עיי"ש. ולפמשנ"ת בדברינו יובן הא דדרשינן כאן טעמא דקרא, מאחר דמפורש הטעם בתורה.

¹⁵ לפי מה שביארנו עפ"י דהבית יצחק דעבד אינו בכלל 'עבדי הס', י"ל דהריטב"א אזיל בזה לשיטתו, דיעויין שם בבית יצחק שכתב שמדברי הריטב"א בקידושין ט"ו מוכח דלא סבר כדבריו דממזר יכול למכור עצמו, עיי"ש. נמצא שהריטב"א לא היה יכול ליישב קושיית הט"ז מרב שמלאי כמו שכתבנו בדעת המאירי (דממזר שרי בשפ"כ גם כשאין לו אשה ובנים), ועל כרחך כיישוב הט"ז דמדעת העבד שרי.

ונראה דלפי הטעם האחר שכתב החזקוני (וכ"ה בכלי יקר) שהתורה נתנה לאדון זכות זה לתת שפחה להעבד להעמיד לו תולדות בעד מה שמפרנס אשתו ובניו של העבד, בזה שפיר י"ל כדעת הריטב"א דבכל גוונא מותר העבד לשאת שפחה, רק שלכופו אינו יכול רק כשיש לו אשה ובנים, ודוק.

¹⁶ אמנם בעיקר דבריו שלפי טעם זה די באשה או בבנים יש להעיר, דהמאירי שכתב נמי כטעם זה נראה דס"ל דבעינן תרוייהו אשה ובנים. ונראה שדברי הרדב"ז בזה אינם מוכרחים, דיש מקום לומר דבשביל שלא ישתקע עמה בעינן שיהיו לו גם אשה וגם בנים.

שיוולדו לו ממנה, ותירצנו דגם לפי לא שייך הך טעמא גבי ממזר כי לכמה פוסקים אינו בכלל מצות פו"ר, ומיושב מה שהיה רבי שמלאי מיעצו להמכר בעבד עברי קודם שנשא אשה. וגם על זה יש להקשות כקושיית היעב"ץ מהא דלא דרשינן טעמא דקרא.

ויתכן לומר דגם טעם זה מבואר בקרא, דהנה מהפסוק הסמוך 'האשה וילדיה תהיה לאדוניה' ילפינן בקידושין (ס"ח:) דולדה כמותה ואין העבד מתייחס אחר אביו. ומעתה י"ל לפי טעם זה (עי' שכתב האוה"ח הנ"ל), דבא הכתוב לבאר דהטעם דאם בגפו יבוא אין רבו מוסר לו שפ"כ הוא כדי שלא יתבטל מפו"ר, כי בבניו מן השפחה אינו מקיים פו"ר שהרי אין מתייחסים אחריו, וזהו שממשיך הכתוב - בפסוק שאחריו - שהאשה וילדיה יהיו לאדוניה לומר דאינם מתייחסים אחריו וממילא יש לחוש לביטול פו"ר של העבד, ומטעם זה הוא דאם אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית. [ויובן היטב לפי מה שלמדנו התורה דין זו דולדה כמותה דוקא כאן].

בהלכה למשה מסיני דרשינן טעמא דקרא

אי נמי יש ליישב קושיית היעב"ץ מהא דלא דרשינן טעמא דקרא, דהנה ברמב"ם מבואר שהלכה זו היא מדברי קבלה, וראה כלי חמדה (בפרשתנו סי' ג') מה שביאר בדעתו וסיים דהעיקר שהוא הלכה למשה מסיני ואסמכוה אקרא.

והנה כתב בשו"ת דעת כהן (סי' ק"פ בשם תש"י מהרי"א ענזיל, וכ"כ במשפט כהן סי' קט"ז בשם תש"י שיבת ציון) דאף אם לא דרשינן טעמא דקרא, מ"מ דרשינן טעמא דהלכה למשה מסיני¹⁷.

לפי"ז אתי שפיר דדין זה שאין רבו מוסר לו שפ"כ בשאין לו אשה ובנים - דהוא מהלל"מ - שפיר יש לדרוש בו טעמא דקרא¹⁸.

בדבר תמוה דרשינן טעמא דקרא

אי נמי י"ל דהנה במושב זקנים הקשה 'ותימה אדרבה איפכא מסתברא דאם אין לו אשה אז היה לו למסור לו'. ועל זה הוא דתירץ ע"פ הסברא הנ"ל דאם אין לו אשה יש לחשוש שירצה להישאר בעבדותו מחמת השפחה. וכן הקשה בעיון יעקב (קידושין ס"ט). דהסברא היא הפוכה, (עיי"ש שכתב: דודאי צריכין אנו ליתן טעם דהא הסברא הוא להיפך').

¹⁷ ביביע אומר (ח"ט או"ח סי' ק' אות כ"ד) ביאר עפ"י דברי ה"ט"ז (או"ח סי' תרל"ב סק"ח) שנתן טעם להא דאזיר פוסל בסוכה שלושה טפחים ואילו סכך פסול בארבעה טפחים, שבאזיר נראה ההפסק לעין כל יותר ממה שנראה בסכך. ובקרבן נתנאל (ספ"ק דסוכה אות ל') כתב על דבריו ולא ידעתי מי הכריחו ליתן טעם להלכה למשה מסיני זו יותר משאר הלל"מ. אולם לפי האמור דבהלל"מ דרשינן טעמא דקרא ניחא דברי ה"ט"ז שהסביר טעמא דהלל"מ זו כי איכא נפקותא בטעם זה לענין זכויות דנחשב כאזיר כיון שנראה ההפסק לעין כל, וכמשי"כ בקרית חנה דוד (או"ח סי' ק"ב). וראה עוד בספר כפי אהרן (זסלנסקי, עמ' קט"ז) שהביא סמוכין לכך שבהלל"מ דרשינן טעמא דקרא.

¹⁸ אך יש להעיר בעיקר הך כללא משו"ת חת"ס (יו"ד סו"ס שמ"א ד"ה אמנם) דלדין דלא דרשינן טעמא דקרא גם בהלל"מ אין לדרוש. ועיי"ע ח"י חת"ס וערוך לנר בנדה (מ"ה). דבהלל"מ לא דרשינן טעמ"ק. ויותר מזה כתב הגר"י ענגיל זצ"ל בציונים לתורה (כלל כ"ג ד"ה והנה) דאפילו למאן דדריש טעמא דקרא מכל מקום בהלל"מ לא אזלינן כלל בתר טעמא, מדאין דנין ק"י מהלכה. וכ"כ בגליוני הש"ס (ירושלמי כרך ד' אות ק"כ ר"ה פ"א ה"ג, ועיי"ע גליוני הש"ס עירובין ט"ז: ור"ה ט"ז: ד"ה ומפני). ופלא שבספר עין יצחק (להגר"י יוסף שליט"א, ח"א כללי התלמוד אות צ"א) כתב בפשטות דבהלל"מ דרשינן טעמא דקרא על פי הדעת כהן הנ"ל, והעלים עיניו מכל הנ"ל.

וּכְתַב הַמֶּרְדֵּכִי בַבֵּ"ק (ס"י קל"ח וס"י רי"ד) שֶׁבִּמְקוֹם שְׂבָאוֹ לִפְרֹשׁ דְּבַר תְּמוּהָ - אֶף חֲכָמִים
הַחוֹלְקִים עַל רַבִּי שְׁמַעוֹן דּוֹרְשִׁים טַעְמָא דְקָרָא.

וּבִזְהָ יֵשׁ לִישֵׁב נִמְי דְּכֶאֱן לְכוּ"ע דְּרִשִּׁינֵן טַעְמָא דְקָרָא, דְּהִטְעַם נִצְרָךְ לִישֵׁב מִלְתָּא דְתַמְיָהּ.

.....

ביאור דברי התוספות עה"ת ד'ועבדו לעולם' היינו עד סוף חייו

ורצע אדניו את אזנו במרצע ועבדו לעולם (כ"א ו')

פירש רש"י: ועבדו לעולם - עד היובל או אינו אלא לעולם כמשמעו, ת"ל (ויקרא כ"ה י'): 'ואיש אל משפחתו תשובו' מגיד שחמשים שנה קרויים עולם. ולא שיהא עובדו כל חמשים שנה אלא עובדו עד היובל בין סמוך בין מופלג.

אמנם דבר פלא איתא בתוספות השלם עה"ת כאן (אות כ"א) וז"ל: עד סוף חייו, כי כל עולם שבמקרא משמע או תחילה או סוף כדכתיב מן העולם ועד העולם, עכ"ל¹⁹.

ותמוה לכאורה דדברי התוס' הללו הם נגד דברי חז"ל ללא חולק דביאור הכתוב ועבדו לעולם הוא 'לעולמו של יובל' וכדאיתא בקידושין (ט"ו.), ומוכרח הוא מקרא דכתיב ביובל 'ואיש אל משפחתו תשובו'.

ספקו של החת"ס אם יכול להמשיך בעבודתו גם אחר היובל

אולי היה מקום ליישב דבריהם ע"פ מה שכתב החתם סופר כאן עה"פ ועבדו לעולם וז"ל: ומכל מקום אינו מפורש אם אח"כ עוד יאמר העבד אהבתי גם אח"כ אשתי ובני לא אצא חפשי, נהי אין האדון מוכרח לקיימו עוד, מכל מקום אם שניהם רוצים יש להסתפק אם מותר עוד בשפחה הכנענית. ואת"ל מותר אולי צריך רציעה אחרת לקנס שנית על שחוזר ורוצה בשפחה. וי"ל היינו 'ועבדו לעולם' שיכול לעובדו עד עולם ברציעה זו אם רצון שניהם בכך, וצ"ע לדינא, עכ"ל.

ולחומר הקושיא י"ל כן בכוונת התוס', דהתורה נקטה לשון זה ד'ועבדו לעולם' - ללמדנו דבאופן שרוצים שניהם יכול העבד להמשיך בעבודתו עד סוף חייו ויהיה מותר בשפחה.

הנרצע 'קנוי קנין עולם' והיובל מפקיע הקנין

אבל נראה טפי ליישב דברי התוס' ע"פ מה שכתב בקובץ שעורים (ח"ב סימן י"א אות ג'): ועיין בחידושי רמב"ן פרק השולח (גיטין ל"ו). דכתב 'עוד יש לי לומר שאם קנה עבד בזמן הבית ונרצע וחרב הבית קודם שיצא ובטל היובל - שעובד לעולם ודינו כדין עבד עברי להתירו בשפחה' עכ"ל, ומובא שם בחידושי הרשב"א. וטעמו של דבר כנ"ל דהא דנרצע יוצא ביובל היא אפקעתא דמלכא מכאן ולהבא, אבל קודם היובל יש להאדון בהעבד קנין לצמיתות ולא לזמן, ובזה מבואר היטב הא דאיתא בגמרא (יבמות ע'). 'אילו כן הייתי אומר קנוי קנין שנים אינו אוכל בתרומה קנוי קנין עולם אוכל', ולכאורה אינו מובן כלל מה הבדל יש אם קנוי לשש שנים או לחמשים שנים, דודאי אם קנין לזמן אינו אוכל אפילו אם קנוי לו למאה שנה גם כן אינו אוכל. ולפי הנ"ל נכון מאד, דנרצע קנוי להאדון 'קנין עולם' ממש לצמיתות, משום הכי כשבטל היובל נשאר ברשות אדונו לעולם, עכ"ל.

ונראה דבזה יש למצוא פתר לדברי התוס', דבאו לבאר מה שנקטה התורה הלשון 'ועבדו לעולם', דבאמת פירוש הדברים הוא שנקנה לו לעבד עולם עד סוף חייו, אלא שמצד דין היובל יש 'אפקעתא דמלכא' שמפקיע קנין עולם זה, והנפק"מ היכא שנרצע ואח"כ בטל היובל.

¹⁹ גם הרשב"ם כתב: לעולם - לפי הפשט כל ימי חייו כמו שנאמר בשמואל וישב שם עד עולם, עכ"ל. אם כי בלשון הרשב"ם נראה שמדגיש דכן הוא רק לפי הפשט וי"ל שכוונתו לאפוקי דלהלכתא אינו כן. אכן לפי מה שנבאר דברי התוס' יש ליישב גם דברי הרשב"ם.

ודוק בלשונו של הגר"א באדרת אליהו שכתב כאן: ורצע אדוניו את אזנו במרצע ועבדו לעולם - 'לעולם' משמע לעולם ממש, רק שבפרשת היובל אמרה תורה שהיא מוציאה כל הנמכר לעולם, וביארה תורה פרשת היובל בפרשה מיוחדת על הכל, עכ"ל.

מחלוקת הקוב"ש והמש"ח עם השאג"א והגר"מ זמבא - בדינו של הרמב"ן

אמנם מאי דפשיטא ליה להקובץ שעורים מספקא ליה להמשך חכמה, וז"ל: ועבדו לעולם - יש לעיין בעבד עברי שנמכר בזמן שהיובל נוהג ובתוך שש בטלו היובלות, כמו בשעה שהגלה עשרת השבטים שלא היו כל יושביה עליה (ערכין ל"ב:), כיון שאין עבד עברי נוהג אלא בזמן שיובל נוהג (שם כ"ט.) מי פקע עבדותו או דלמא נשאר עבד כמו שדה אחוזה²⁰. וא"כ הרי הנרצע שאינו יוצא בגרעון כסף ויוצא רק ביובל - אם היה יובל הוי אפקעתא דרחמנא, ואם לא היה יובל שנבטל היובל נשאר עבד לעולם כל חיי האדון, ומדויק הכתוב 'ועבדו לעולם' לפי פשוטו עובד אותו לעולם, רק אם יהיה יובל מפקיע, והבן. ועיין תוספות ערכין דף ל"ג ד"ה אלא, וברמב"ן גיטין (דף ל"ו) גבי פרוזבול יעו"ש ודו"ק, עכ"ל.

אכן מדברי המשך חכמה נראה שגם דעתו להכריע דיישאר בעבדותו עד סוף ימיו, וגם הלא ציין בסוף דבריו לרמב"ן שכתב כן להדיא²¹.

ובקנין פירות ממרן הגר"ח קניבסקי שליט"א (על מסכת עבדים אות י"ז) כתב: וכן מצאתי במשך חכמה דפשיטא דקרא 'ועבדו לעולם' היינו שנמכר עולמית אלא דיובל אפקעתא דמלכא, עי"ש. ובזה מדויק ג"כ מה שכתבה התורה יציאת יובל בפרשת בהר גבי יובל ולא במשפטים ובראה בפרשת עבדים, שאין זה דין 'עבד' רק דין 'יובל', עכ"ל.

אבל יעויין בשו"ת שאגת אריה (החדשות ס"י ט"ו) דפליג בזה על דברי הרמב"ן והוכיח שלא כדבריו מהגמרא בערכין (ל"ג.), והסיק: אלא ודאי הא ליתא, דנרצע ופסק היובל מחוייב לשלחו תיכף או בשנים שהיו ראוי להיות יובל אם לא בטל, עכ"ל.

ומבואר שלדעת השאגת אריה גם הנרצע עבדותו היא מלכתחילה רק עד היובל ולא שהיובל מפקיע, וכמו שכתב הגר"מ זמבא (מובא בהערה לעיל) ד'עבד מכירתו מיד אינה רק עד היובל'.

ושמא בזה נחלקו ת"ק ורבי במכילתא, דז"ל המכילתא כאן: ועבדו לעולם - עד היובל וכו', או ועבדו לעולם כמשמעו ת"ל ושבתם איש אל אחוזתו. רבי אומר בא וראה שאין העולם אלא חמשים שנה שנאמר ועבדו לעולם - עד היובל, [ולגירסת הגר"א: שנאמר (ש"א א' כ"ב) וישב שם עד עולם]. וצ"ב במאי פליגי.

ולמה שנתבאר י"ל שלדעת הת"ק מצד דין העבד דכתיב ביה 'ועבדו לעולם' באמת הוא כמשמעו - והיינו שמדין העבדות הרי מכירתו היא לעולם, רק שמקרא דכתיב בפרשת יובל הוא דילפינן דיוצא ביובל, והוי הפקעה מדין היובל. ועל זה פליג רבי וס"ל דגם מדין העבדות

²⁰ לגבי שדה מפורש כן ברש"י ערכין (ל"ג.) ד"ה דכתיב, עי"ש.

²¹ אמנם מה שציין לדברי התוס' בערכין נראה שכוונתו דמדבריהם מוכח איפכא, וכמו שכתב הגר"מ זמבא זצ"ל בגור אריה יהודה (בקונטרס שאלות ותשובות ס"י י' אות י"ג) וז"ל: ומפורש בתוס' ערכין ל"ג. ד"ה אלא דעבדים שהיו להם קודם שגלו יוצאים ביובל אף שבטל היובל יעו"ש, ומוכח דמכירת עבד חלוק ממכירת שדה, דבשדה ענין מכירתו לצמיתות והיובל מפקיעו וכשנבטל יובל דליכא מפקיע נשאר המכר לעולם, אבל בעבד מכירתו מיד אינה רק עד היובל ואפילו בטל היובל בסופו בטלה המכירה, [ובטעמו של דבר - החילוק ביניהם - יתבאר אי"ה במקום אחר], עכ"ל. אך יעויין בברכת הזבח ובצאן קדשים על התוס' שם דלפי ביאורם בדברי התוס' אינו מוכח מיד, ועי"ש רש"י מה שהקשה על פירושם.

מלכתחילה אין המכירה אלא עד היובל, ולא שיש כאן אפקעתא מדין היובל. והנפק"מ היכא שבטל היובל אחר שנרצע קודם אם נשאר עבד עד סוף חייו²².

כוונת התוס' 'עד סוף חייו' של האדון

שוב התבוננתי דיש ליישב דברי התוס' בפשטות, דכוונתם דבריהם 'עד סוף חייו' היא על האדון, וכדאיתא בספרי עה"פ (פר' ראה ט"ו י"ז) ולקחת את המרצע ונתתה באזנו ובדלת והיה לך עבד עולם - 'כל ימי עולמו של אדון', ומכאן אתה אומר נרצע אינו עובד לא את הבן ולא את הבת.

והמלבי"ם כתב כאן עה"פ ועבדו לעולם: וגם כולל משך הזמן שהאדם חי על האדמה, ומשמיע בזה שיוצא במיתת האדון ג"כ שהוא עולמו של האדון, וזהו שאמר (במכילתא כאן) 'הגיע יובל יצא, מת האדון יצא', עכ"ל.

ובפרשת ראה עה"פ והיה לך עבד עולם כתב המלבי"ם: ובפרשת משפטים 'ועבדו לעולם', ושם אמר אי לעולם כמשמעו ת"ל ושבתם איש אל אחוזתו, ורבי אמר שם הגיע היובל יצא, מת האדון יצא. ופירשתי שם שרבי ס"ל שמלת 'עולם' כולל משך זמן גדול והוא או היובל שהוא הזמן הכללי שנקרא עולם כמ"ש גבי שמואל וישב שם עד עולם, או עולמו של האדון - כל זמן שהוא חי, כמ"ש במכילתא הא כיצד 'הגיע היובל יצא, מת האדון יצא'. והספרי פה חידש שמה שכתוב שם 'ועבדו לעולם' פירושו עד היובל ומה שכתוב 'והיה לך עבד עולם' היינו כל ימי עולמו של אדון - שעל זה יצדק הלשון שיהיה לך עבד עולם - כל זמן שאתה חי (וכ"ה בירושלמי פ"ק דקדושין סוף ה"ב), ומזה מבואר שנרצע אינו עובד את הבן כי אינו עבד רק בחיי האדון, ועז"א מנין ליתן את של זה בזה וכו' ר"ל שהיה יכול לומר שם ועבדו עד היובל ופה היה יכול לומר והיה לך עבד כל ימי חיך ותפס בשני המקומות שם 'עולם' לכלול שתייהן, עכ"ל.

אך יש להעיר מקידושין (כ"א: ועי"ע רש"י י"ז: ד"ה מה נרצע) דהמקור שעבד קונה עצמו במיתת האדון הוא מדכתיב 'ועבדו' - ולא את הבן, ומבואר דלאו מ'לעולם' הוא דילפינן כן. וכן מבואר ברמב"ם (הלכות עבדים פ"ג ה"ז): אע"פ שהניח בן אין הנרצע עובד את הבן מפי השמועה למדו 'ועבדו' לו ולא לבנו. וצ"ל דדעת רבי במכילתא והספרי בפר' ראה (וכן הירושלמי שצין המלבי"ם) אינה כן, אלא דדרשינן כן מדכתיב 'עולם' דהיינו עולמו של האדון.

מעתה מצאנו יישוב מרווח לדברי התוס' עה"ת שנקטו נמי כשיטה זו, ואתי שפיר שכתבו על ועבדו לעולם 'עד סוף חייו' דהיינו חייו של האדון, וכמ"ד דמ'לעולם' ילפינן דאין הנרצע עובד את הבן.

.....

²² ראה גליוני הש"ס (קידושין ט"ז. ד"ה ע"ע) שדן אם מכירת עבד עברי עצמותה אלעולם ורק דשנה שביעית ויובל מוציאים אותו מגזירת הכתוב, או דלמא מיד אין נמכר רק לזמן, ועי"ש שהוכיח מהרשב"א דאינו אלא לזמן. והנה לפי מה שנתבאר יש לחלק דזה דוקא בנמכר לשש, אבל בנרצע שפיר הוי אלעולם אלא שהיובל הוי הפקעה.

למה לא הביאו שלשת גדולי דורנו ראי' מרש"י בחומש

סקול יסקל השור (כ"א כ"ח)

מעשה שהיה בשלושת עמודי עולם ה"ה מרנ' הגאון רבי שמואל הלוי וואזנר זצ"ל, הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל, ולהבחל"ח הגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א, אשר מעורר את חשקת וערגת הלב ללימוד התורה, ומעשה שהיה כך היה:

בחור צעיר משיבת לייקוואד עסק בסוגיית מיתת סקילה, ובתוך לימודו עלתה בדעתו שאלה מעניינת. משנה שלימה היא בסנהדרין (פ"ו מ"ד) כי בית הסקילה היה גבוה שתי קומות, אך יש להסתפק האם גם שור הנסקל כך דינו, או שמא רק באדם אמרו כן. הרצה הצורב את שאלתו לפני חכמים וגאונים מופלגים, אך כולם לא ידעו להשיב לו, והשאלה נותרה ללא מענה.

לימים הזדמן לבקר בארה"ק רב אחד שבפניו נשאלה השאלה, והוא נכנס אל פוסק הדור הגאון האדיר רבי שמואל הלוי וואזנר זצ"ל ושטח בפניו את השאלה. הרהר הגר"ש וואזנר כמה רגעים ואמר: 'בתלמוד בבלי לא נמצא מקור לזה'. הרהר עוד כמה רגעים וחרץ בביטחה: 'גם בתלמוד ירושלמי לא נמצא דבר כזה'. ואז פרש את שני ידיו לצדדים ואמר: 'איני יודע מה לענות לך'. יצא הרב מבית הרב וואזנר ושם פעמים אל ביתו של הגאון האדיר רבי חיים קנייבסקי שליט"א, שמא הוא יידע תשובה לשאלתו. והנה המחזה הנורא והמבהיל חזר על עצמו, הגר"ח התעמק במחשבתו, ולאחר רגעים מספר אמר: 'זה לא נמצא בבבלי', עברו רגעים מספר והקול נשמע: 'וגם לא בירושלמי', אך לבסוף אמר שאפשר שיש להכריע את הספק מ'תוספתא' פלונית.

ראה אותו רב את מראות האלוקים אשר נגלו לפניו, וגמר בלבו לעלות ירושלימה, ולשאול את פי פוסק הדור הגאון האדיר רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל. ויהי כי הרצה את שאלתו בפני הגר"ש, השיבו מיד: 'שאלה זו לא נמצאת לא בבבלי ולא בירושלמי'. הנ"ל שכבר שמע מהגר"ח על התוספתא, ביקש להראות מציאה זו להגר"ש, וניגש לארון הספרים בכדי להוציא את הגמרא, והנה כאשר אך ראה הגר"ש איזה כרך גמרא הוא מבקש להוציא קרא לו ואמר: 'בודאי כוונתך על תוספתא פלונית - משם אין ראי' לשאלתך...!'

מבהיל הדבר על הרעיון שבדורנו אנו זכינו לספרי תורה חיים, אשר בזכרונם אצורה ומונחת התורה כולה, כשהיא סדורה דבר דבור על אפניו בבהירות מופלאה כזו, וזאת מכח שקידתם והתמדתם העצומה בתורה הקדושה, בלא להפסיק מן הלימוד ולו רגע קט.

עד כאן המעשה, [הובא בגליון לקט 'דברים של טעם' (פרשת משפטים תשפ"א, בשם 'בפקודיך אשיחה' חודש אייר)].

ביאור צדדי הספק אם גם בשור הנסקל היה בית הסקילה גבוה שתי קומות

בעיקר השאלה שנשאלה, הנה באמת יש כאן חקירה עם שני צדדים שלא נתבארה בדברים שהובאו.

ואעתיק בזה מה שכתב בספר נעימות נצח עמ"ס סנהדרין (מ"ה.): מבואר דהטעם דעושין בית הסקילה גבוה שתי קומות אף דשייך שימות מעשרה טפחים הוא משום ואהבת לרעך כמוך. ויש לדקדק אם במיתת שור הנסקל ג"כ עושין שתי קומות או דסגי בפחות. ולכאורה תלוי בזה, דאם הוא דין בעלמא משום מצות 'ואהבת לרעך כמוך' הרי לא שייכא בשור, אבל אם הוא דין מיוחד במיתת הבעלים י"ל דאף שור שייך ללמוד מהבעלים מדין 'כמיתת הבעלים כך מיתת השור'.

וכן כתב בספר מנחת משה עמ"ס כתובות (ל"ז): מצינו עוד הלכה מדין 'ואהבת', דמשום ואהבת לרעך כמוך בית הסקילה צריך להיות גבוה שתי קומות. ויש להסתפק אי בשור הנסקל צריך גם ב' קומות - דכמיתת הבעלים כך מיתת השור - אע"פ דלא שייך טעמא דואהבת. ותלוי לכאורה בנדון הנ"ל אם נתחדש שזהו האופן שצריך להמית אותו או שזה הלכה של רחמנות.

מחלוקת בשאלה זו בין ההפלאה והדבר אברהם

בנעימות נצח שם הביא מה שכתב בזה הדבר אברהם (ח"ב סי' ל"ד ס"ק ב'): ואטו בעינן גם בשור בית הסקילה גבוה שתי קומות משום ברור לו מיתה יפה מצד ואהבת לרעך וכו', ואין לומר דזה נלמד מגזירת הכתוב דכמיתת הבעלים כך מיתת השור, דזה אינו, דכיון דעיקר טעמא הוא משום 'ואהבת לרעך כמוך' נמצא שאין זה כלל דין מיוחד במיתה, אלא מצות עשה כללית היא בפני עצמה של ואהבת לרעך המוטלת על ב"ד, ואין זה שייך כלל לענין מיתת הבעלים אלא במצות האהבה שעל ב"ד מצאה לה מקום גם במיתה, עכ"ל.

הרי שהדבר אברהם נקט לדבר פשוט שבסקילת בהמה אין דין גובה שתי קומות, שהרי לא שייכא בה הטעם המפורש בגמרא שהוא משום ברור לו מיתה יפה מצד ואהבת לרעך כמוך.

אמנם מאידך מצינו בפנים יפות בפרשתנו (עה"פ ולא יאכל את בשרו) שכתב בפשטות דגם במיתת השור היה בית הסקילה גבוה שתי קומות, וכתב דלכן כל שור הנסקל הוא גם טריפה (ועי"ש מה שיישב עפ"ז), וציין שהאריך בזה במקנה קידושין נ"ו ע"ב, (וראה עוד מש"כ בזה בזרע אברהם סי' ס"ד בענין לאווין אות ד').

הרי שמצאנו שנידון זה נחלקו בו הדבר אברהם והפנים יפות.

ראיית הגר"ח שליט"א מהתוספתא ודחיית הגר"ש זצ"ל

הנה מה שנזכר במעשה הנ"ל שמרנא הגר"ח קניבסקי שליט"א הביא ראייה מהתוספתא, נראה שהכוונה לתוספתא בסנהדרין (פ"ג ה"א) דמבואר שאף שור הנסקל הוא בדחיה, ועי"ש דזה בכלל 'כמיתת הבעלים כך מיתת השור'. ומסתמא זו הראייה שהביא דה"נ לענין אופן הדחיה, ואם כן גם בבהמה שיעור גובה בית הסקילה הוא כמיתת הבעלים.

[סימוכין לכך - שזאת היתה תשובת הגר"ח - מצאתי בקובץ תשובות 'תורה יבקשו מפיהו' (ב"ב תשע"ג, תשובה צ"ז) שהשיב מרן הגר"ח שליט"א על גוף שאלה זו לענין גובה בית הסקילה בבהמה - 'צריך להיות כדין הבעלים', (וכן הובא בשמו בקונטרס נצוצות מאש התורה עמ' י"ב)].

אכן מובן גם מה שאמר מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל דאין הראייה מוכרחת, דסו"ס י"ל שדברי התוספתא רק לענין עצם צורת מיתת הבהמה שהיא בדחיה אבל לא לגבי שיעור הגובה, דהרי לא שייך בבהמה טעם הדבר המבואר בגמרא.

ראייה מרש"י בפרשת יתרו

אלא דלכאורה יש להביא ראייה מדברי רש"י בפרשת יתרו עה"פ (י"ט י"ג) לא תגע בו יד כי סקול יסקל או ירה ירה, וז"ל: ירה ירה - מכאן לנסקלין שהם נדחין למטה מבית הסקילה שהיה גבוה שתי קומות, עכ"ל.

הרי ששיעור גובה שתי קומות ילפינן מהך קרא. וכן מפורש בספר מנחת יהודה (על פירוש רש"י, משנת שס"ט, לרבי יהודה ליב איילינבורג אב"ד בריסק) שכתב: שהיה גובה שתי קומות - **מדכתיב ירה יירה שתי פעמים**, (והובאו דבריו בשפתי חכמים).

והנה הכתוב ממשיך **'אם בהמה אם איש'**, הרי מפורש לפ"ז דגם בבהמה הוא כן.

(וראה סנהדרין ט"ו: דמקרא זה ד'אם בהמה אם איש' ילפינן דשור סיני שקרב להר היה נידון לסקילה בכ"ג דיינים).

מקור דברי רש"י מהירושלמי אבל מהבבלי מוכח לא כן

אלא שעל עיקר דברי רש"י בפרשת יתרו יש להעיר דבגמרא סנהדרין (מ"ה.) משמע דאין שום דרשה מהכתוב לענין גובה שתי קומות, דאיתא שם: ומי בעינן כולי האי ורמינהו מה בור שהוא כדי להמית עשרה טפחים אף כל כדי להמית עשרה טפחים (פירש"י: אלמא עשרה הוי שיעור להמית), א"ר נחמן אמר רבה בר אבבה אמר קרא 'ואהבת לרעך כמוך' - ברור לו מיתה יפה (פירש"י: שימות מהר), אי הכי ליגבהיה טפי, משום דמינוול (פירש"י: אם גובה יותר מדאי מתפזר גופו וכו'). ובהמשך הסוגיא שם ילפינן לעיקר דין דחייה בנסקלין מדכתיב 'ירה'. ונראה מהגמרא דאין כאן ילפותא מקרא לגובה שתי קומות, אלא דהוא משום ואהבת לרעך כמוך - ברור לו מיתה יפה, ומשמע דלא כמבואר ברש"י פר' יתרו דיש בזה דרשה של 'ירה יירה'.

אמנם בירושלמי (סנהדרין פ"ו ה"ה) איתא: ומניין שטעון דחייה שנאמר ירה יירה ומניין שטעון שתי דחיות ת"ל יירה. ובספר זהב הארץ (ירושלים תש"ך) הביא פירוש הפני משה שם ודחאו, וכתב: ולי נראה לפרש שמה שאמר כאן הירושלמי ומניין שטעון שתי דחיות פירשו דחייה כפולה, ולומד מפסוק זה שבית הסקילה היה צריך להיות גובה שתי קומות תלמוד לומר יירה היינו השלכה כפולה, עכ"ל.

ולפי דבריו יתכן דמקורו של רש"י הוא מהירושלמי.

ביאור דברי רש"י באופן שאין כל ראה מדבריו

שבתי והתבוננתי דמסתברא שרבותינו הגאונים לא הביאו ראייתי זו הנ"ל מפרשת יתרו, משום שבפשטות אין כוונת רש"י לומר דמהפסוק 'ירה יירה' יש ילפותא לגובה שתי קומות (שכאמור נסתר מסוגיית הגמרא בסנהדרין), אלא דרש"י בא לבאר לשון 'ירה יירה' שהוא לשון השלכה למטה (כדמפרש רש"י שם בדיבור שלאחריו שזה פירוש 'יירה' כמו 'ירה בים'), ומבאר מה ענינה של השלכה גבי סקילה, ועל זה אמר **דמכאן** שהנסקלין נדחין למטה מבית הסקילה (כמבואר בסוגיא שם דעצם דין דחייה בנסקלין אכן ילפינן מכאן), ומוסיף רש"י **'שהיה גובה שתי קומות'**, ואין כוונתו ששיעור זה הוא דילפינן מכאן, אלא נקט כן לתוספת ביאור מהי ההשלכה למטה שיש בנסקלין.

אכן לפי ביאורו של המנחת יהודה הנ"ל בדברי רש"י - דגובה שתי קומות ילפינן מדכתיב ירה יירה שתי פעמים - שפיר קמה ראייתי וגם ניצבה.

ומצאתי שגם הבני יששכר (מאמרי השבתות מאמר ג' אות ד') ככל הנראה הבין כן בדברי רש"י, דכתב וז"ל: בבואי לכלל זה לא אכחיד את אשר חכמים הגידו דין מצות סקילה למדו מן הר סיני, כי סקול יסקל או ירה יירה **משם למדו שתהיה בית הסקילה גובה שתי קומות**, עכ"ל.